



Wrocław, 23.10.2023

dr hab. Andrzej Polus, prof. UWrocław  
Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych  
Instytut Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa  
Zakład Studiów Regionalnych i Rozwojowych  
e-mail: andrzej.polus@uwr.edu.pl

**Recenzja pracy doktorskiej magistra Łukasza Żądły pt. *Angola i Mozambik: kształtowanie się i transformacja struktur politycznych: studium porównawcze*, napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Joanny Bar, prof. UJ.**

Recenzja przygotowana na podstawie uchwały Rady Dyscypliny Nauki o Polityce i Administracji Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, z dnia 14 września 2023, która wyznaczyła mnie na recenzenta w przewodzie doktorskim magistra Łukasza Żądły.

Z ogromnym zainteresowaniem i radością przyjąłem zaproszenie do recenzji pracy doktorskiej mgra Łukasza Żądły. Miałem przyjemność uczestniczyć w panelach podczas konferencji krajowych, w których występował Pan magister Łukasz Żądło podczas swoich studiów doktoranckich, spotkałem go również podczas pobytu w Centro Estudos Africanos na uniwersytecie w Porto, podczas konferencji Activism in Africa. Nie miałem wątpliwości, że podjęta przez niego tematyka jest ważna i rzadko podejmowana na gruncie polskim, a dysertacja poświęcona Angoli i Mozambikowi w polskiej afrykanistyce (badającej stosunki międzynarodowe i nauki polityczne) byłaby niezwykle potrzebna, gdyż według mojej najlepszej wiedzy tematyką tych państw zajmują się tylko Ambasador dr Eugeniusz Rzewuski i dr Joanna Mormul. Innymi słowy podjęty przez doktoranta temat jest tematem ważnym, który zasługuje na osobne opracowanie.

Recenzja podzielona została na trzy części. W części pierwszej zaprezentowane zostały uwagi ogóle dotyczące recenzowanej dysertacji, następnie w części drugiej przedstawiono listę uwag szczegółowych. W części trzeciej umieszczona została konkluzja recenzji.

## I Uwagi ogólne

Przyjęta przez Autora **konstrukcja pracy** nie budzi moich zastrzeżeń. Podział na rozdziały jest **logiczny**. Niemniej jednak, jak będzie to zaznaczone poniżej, być może zasadniejszym rozwiązaniem byłoby przyjęcie jeszcze bardziej porównawczej konstrukcji pracy, gdzie czynniki związane zarówno z Mozambikiem i Angolą byłyby prezentowane w ramach jednej narracji.

Z dużym zaskoczeniem przyjąłem deklarację Autora, że w **literaturze przedmiotu** nie funkcjonuje analiza porównawcza kształtowania się systemów politycznych Mozambiku i Angoli. W istocie (co zauważył Autor) istnieje grupa publikacji z lat 80. ubiegłego wieku<sup>1</sup>, które poruszają tą tematykę, następnie na uwagę zasługuje tekst Patrica Chabala z początków XXI wieku<sup>2</sup>, zaś współcześnie tematykę tę znalazłem jedynie w publikacjach brazylijskich - *Revista Brasileira de Política Internacional* oraz *Revista Brasileira de Estudos Africanos*<sup>3</sup>. Niemniej jednak istnieje obszerna literatura poświęcona systemom politycznym Angoli i Mozambiku, jednakże bez perspektywy porównawczej. Należy uznać, że Autor trafnie zdefiniował lukę w dyskursie akademickim, którą chciał wypełnić. Bezsprzecznie zaś wskazana luka literaturowa istnieje na gruncie polskim. Wątpliwości może natomiast budzić twierdzenie o „unikalności” systemów politycznych Mozambiku i Angoli (s.15) – można w przekonujący sposób argumentować, że każdy system polityczny jest „unikalny” na swój sposób i jest w „jakiejs” mierze produktem historii, dostanych na danym terytorium czynników materialnych, czy czynników międzynarodowych...

---

<sup>1</sup> Scott, C. V. (1986). *Political development in Afromarxist regimes: An analysis of Angola and Mozambique*. Emory University; Young, T. (1988). The politics of development in Angola and Mozambique. *African Affairs*, 87(347), 165-184.

<sup>2</sup> Chabal, Patrick. "Angola and Mozambique: the weight of history." *Portuguese Studies* 17.1 (2001): 216-232.

<sup>3</sup> Vidal, N. D. F. (2019). International development strategies for the XXIst century and post-modern patrimonialism in Africa—Angola and Mozambique. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 61; Visentini, P. F. (2020). African Marxist military regimes, rise and fall: Internal conditioners and international dimensions. *Revista Brasileira de Estudos Africanos= Brazilian Journal of African Studies*, 5(9).

Autor, niewątpliwie usytuował swoją pracę w dyskursie akademickim (s. 19-22), szczególnie polskojęzycznym. Pewien niedostatek budzi jednak bardzo zdawkowe w kontekście obszerności całej pracy (zaledwie 10 linii tekstu) odniesienie się do literatury portugalskojęzycznej. Narzędzie google scholar po wpisaniu słowa klucza „*sistema político de Angola*” daje ponad (sic!) 86.000 wskazań... podobnie wielotysięczne wyniki wyszukiwań daje J-Store, czy baza EBSCO host... Otwartym pozostawiam też pytanie, czy prezentacja obecnego stanu wiedzy powinna być organizowana według autorów cytowanych tekstów i poruszanych przez nich zagadnień, czy też bardziej zasadnym nie byłoby przeprowadzenie analizy dyskursu i wskazanie na wątki przewodnie literatury poświęconej Mozambikowi i Angoli?

Za słuszne i zasadne uznaję zdefiniowanie podstawowych pojęć używanych w pracy. Definicje te organizują wywód i są miejscem gdzie Autor wykazał świadomość, że przyjęte na początku definicje mają wpływ na kształt wywodu i procesy wnioskowania.

Żadnych wątpliwości nie budzi sposób postawienia pytania badawczego i przyjęte przez Autora pracy hipoteza główna i hipotezy pomocnicze. Można się zastanawiać, czy hipoteza powinna być „weryfikowana” czy też (jak sugerował K. Popper) raczej falsyfikowana, ale droga wybrana przez Autora jest zgodna z konwencją dominującą w naukach społecznych.

Za zbędną część pracy uważam podrozdział 1.1. *Charakterystyka regionu Afryki Subsaharyjskiej*. Jeśli już Autor chciał charakteryzować region to zasadnym byłoby scharakteryzowanie regionu Afryki Południowej, w którym położone są Angola i Mozambik. Co więcej, we fragmencie tym pojawia się również Egipt (s. 47) i są odniesienia do całej Afryki, co nie koresponduje z tytułem podrozdziału.

W zasadzie, cały rozdział 1, można przepisać przyjmując bardziej syntetyczną i porównawczą formę budowania wywodu. Być może Autor może rozważyć (jeśli zdecyduje się na wydanie pracy drukiem) podjęcie zabiegu ujęcia zamieszczonych na stornach 48-68 informacji w formie tabel i wykresów, które zwieńczone byłyby ich zestawieniem i podsumowaniem. W zasadzie zawarte tam informacje są ogólnodostępne (wiele odwołań w tej części pracy jest do źródeł encyklopedycznych) i wartość dodana pracy leżałaby w ich zestawieniu i porównaniu, a nie samej prezentacji. Taki zabieg pomógłby też w zmniejszeniu

objętości pracy. W nieco ograniczonym (mniejszym) zakresie podobny zabieg można by rozważyć w kontekście drugiego rozdziału. Autor mógłby na bazie analizy literatury przedmiotu łącznie przedstawić cechy wspólne historii Angoli i Mozambiku, zaś w kolejnym podrozdziale skupić się na analizie porównawczej różnic. Taka konstrukcja rozdziałów byłaby ze wszech miar uzasadniona biorąc pod uwagę wzmiankowane w tytule „studium porównawcze” i analizę porównawczą jako jedną z przyjętych metod badawczych. Co ciekawe Autor stosuje taką narrację od strony 283.

Przeprowadzona przez Autora analiza ewolucji reżimu politycznego Angoli (na temat której recenzent wie znacznie więcej niż na temat Mozambiku) jest niezwykle formalna, ograniczona do zmian instytucjonalno-prawnych, tymczasem najciekawsze zmiany zachodziły w sferze nieformalnej – w rozwoju korupcji politycznej, w procesach tworzenia państwa neopatrymonialnego, w przejmowaniu przedsiębiorstw państwowych przez generalicję i w ogóle roli armii w funkcjonowaniu państwa. Relacje nieformalne, czy działania administracji MPLA pozwalające na systemową korupcję również mogą być przecież zaliczone do „struktur politycznych”, które są w centrum zainteresowania Autora.

Praca jest bardzo obszerna. Nie jest moją intencją wprowadzanie sugestii dalszego jej poszerzenia. Niemniej wydaje się, że ogólna refleksja na dominujące obecnie w afrykanistyce tematy – podmiotowości państw afrykańskich (*African agency*), eurocentrycznego spojrzenia na państwowość afrykańską, czy problematyczności przeszczepiania modelu Buzana do regionu Afryki Subsaharyjskiej znacznie wzmocniłoby pracę, jeszcze lepiej sytuując ją w dyskursie akademickim. Zmiany te mogłyby być wprowadzone „kosztem” skrócenia części poświęconej informacjom ogólnym (które są przecież ogólnodostępne) na temat Angoli i Mozambiku.

W pracy w kilku miejscach pojawiają się błędy rzeczowe i merytoryczne (żadna praca naukowa nie jest od nich wolna), które nie wpływają na kształt wyводу, jednakże świadczą o nie dość starannym sposobie opracowania danych. Wiele z nich wymienione zostało w części recenzji poświęconej uwagom szczegółowym. Część z nich jest jednak bardzo rażąca – gdyż dotyczy określeń kluczowych dla studiów afrykanistycznych. Na przykład Autor użył zwrotu „system patronatu” – odnoszącego się przecież do praw fundatorów kościołów w średniowiecznej Europie do wpływania na obsadzanie stanowisk kościelnych; wydaje się, że Autorowi chodziło o patronaż, i neopatrymonializm..., co

ciekawe Autor używa również zwrotu neopatrymonializm w pracy, więc być może pomylenie patronażu z patronatem to po prostu pomyłka pisarska (?).

Autor zebrał dużą liczbę wskaźników, które miałyby wskazywać na zmiany jakie zachodziły w Angoli i Mozambiku. Oczywiście bazujemy na wskaźnikach i danych jakie są nam dostępne – niemniej jednak refleksja na temat jakości danych statystycznych jakie używane były przy tworzeniu tych wskaźników<sup>4</sup> byłaby bardzo wskazana. Ponadto część z cytowanych wskaźników ma charakter ekspercki (np. część Fragile State Index, bądź raporty Freedom House) i to, że grupa ekspertów uważa, że „tak jest” niekoniecznie jest zgodne z rzeczywistością. Dlatego sugerowałbym tam gdzie to możliwe triangulację danych i w miarę możliwości używanie dodatkowych technik badawczy (np. jakościowych – wywiadów; sięgnięcie do opinii eksperckich), tak by uniknąć błędów podwójnej hermeneutyki.

Argumentacja na temat możliwego wzrostu znaczenia Angoli w środowisku międzynarodowym (s. 228-229) jeśli państwo zacznie się „otwierać politycznie” jest nieprzekonująca. Centralizacja władzy, czy wdrażanie modelu *developmental state* może również przełożyć się na wzrost pozycji badanego państwa w środowisku międzynarodowym. Głównym problemem Angoli nie jest dziś deficyt demokracji, tylko systemowa korupcja, rozwarstwianie społeczne, uzależnienie od eksportu ropy i niemożliwość zmiany usytuowania w międzynarodowym podziale pracy...

O ile za bardzo ważne uważam przedstawienia graficzne, których wiele zostało samodzielnie stworzonych przez Autora pracy (co z całą pewnością powinno być ocenione pozytywnie), to jak zostało to szczegółowo wskazane w następnej części recenzji, w wielu miejscach zaprezentowane rysunki są nieczytelne.

Praca napisana jest poprawną polszczyzną. Zarówno przypisy jak i bibliografia spełniają kryteria stawiane przed pracą naukową, choć pod ogólną kategorią „strony internetowe” w bibliografii ujęte są źródła bardzo... różne. Na początku Autor podaje rodzaj strony internetowej lub ogólne określenie czego dotyczy hiperlink, zaś w dalszych częściach bibliografii tego już nie czyni.

Jak wzmiankowano powyżej, uwagę budzi objętość pracy, wydaje się, że przyjęcie bardziej syntetycznego podejścia (czego rezultatem byłoby odchudzenie dysertacji) mogłoby

---

<sup>4</sup> Por. Jerven, M. (2013). *Poor numbers: how we are misled by African development statistics and what to do about it*. Cornell University Press.

wyjąć pracy na dobre. Dużo lepszym zabiegiem niż osobne prezentowanie Angoli i Mozambiku byłoby przyjęcie narracji w ramach której oba państwa byłyby porównywane. Jak wzmiankowano powyżej, być może przed ewentualną publikacją doktoratu, Autor mógłby rozważyć przeniesienie części informacji zawartych w rozdziałach 1 i 2 do załączników, co przełożyłoby się na objętość pracy.

## II Uwagi szczegółowe i pytania techniczne

Poniżej w formule pytań i sugestii poprawek wymienionych od myślników zebrane zostały szczegółowe uwagi do pracy.

- dlaczego w spisie treści nie ma stron od których zaczynają się poszczególne części pracy?
- dlaczego spis skrótów (bardzo potrzebny podczas lektury pracy!) został podzielony na części a nie przyjęto podziału wszystkich skrótów alfabetycznie? Ujęcie wszystkich skrótów w porządku alfabetycznym ułatwiło by przeszukiwanie spisu...;
- przy definicji pojęcia centrum-peryferii (s. 25) nie jest zrozumiałe w jakim sensie Europa jest „centrum metafizycznym”? Wydaje się, że Autorowi chodziło o kwestie dominacji i kształtowania dyskursu, więc być może inny zwrot niż metafizyczny (naukowe? cywilizacyjne?) byłby bardziej adekwatny;
- przy definiowaniu kultury politycznej (s. 27) raczej sugerowałbym oparcie się na pracy Gabriela A. Almonda i Sidneya Verby a nie ich omówieniu przez M. Żmigrodzkiego. Powinniśmy zawsze dążyć do oryginalnych definicji a nie ich omówień, gdyż może to prowadzić do błędów podwójnej hermeneutyki;
- pojęcie *percepcji* (s. 30) przynależy raczej do psychofizyki i może być z powodzeniem zastąpione *postrzeganiem*;
- pytanie czy Teoria Systemów-Światów (s. 35) nie powinna być zdefiniowana (skorelowana z definicją) centrów i peryferii? Podział na centrum, peryferia i semi-peryferie wynikający z usytuowania w międzynarodowym podziale pracy w kapitalistycznej gospodarce-świecie jest kwintesencją teorii Immanuela Wallersteina;

- produkcję gazu ziemnego podawałbym (s. 57) w odniesieniu do konkretnego roku, gdyż ulegała ona znacznym zmianom;

- z całego sercem wspieram opracowania graficzne, w szczególności schematy, które miałyby obrazować omawiane tematy; niemniej jednak niezwykle ważny moim zdaniem schemat reżimu politycznego Angoli (s. 123; s. 131) jest zupełnie nieczytelny. Wydaje mi się, że znaczną część schematów/rysunków (w tym te o których poniżej nt. struktur wiekowych i płciowych Angoli i Mozambiku) Autor mógł z powodzeniem przerzucić do załączników. Ponadto, w kontekście reżimu politycznego Angoli, najbardziej interesujące są wykształcone przez lata relacje nieformalne i reguły postępowania, a do tych Autor się nie odnosi...;

- wykresy struktury wieku i płci społeczeństw Mozambiku i Angoli (s. 67) są nieczytelne...podobnie jak wykres nr 4;

- w XIX wieku nie funkcjonowała Namibia (s. 75), tylko Niemiecka Afryka Południowo-Zachodnia;

- nie jestem pewien czy tłumaczenie *assimiladdos* (s. 78) jako „cywilizowani” jest poprawne; być może „przynależni”, czy „zasymilowani” byłoby lepszym zamiennikiem;

- s. 113 – chodzi chyba o przemysł przetwórczy a nie „przemysł wytwórczy”?

- w kilku miejscach w pracy podawane są dane liczbowe, czy daty bez podania źródła (np. s. 123-125, 129), mam pełną świadomość, że Autor, będący ekspertem w omawianej przez niego materii mógł uznać, że dane dotyczące liczby członków różnych ciał związanych z MPLA są rzeczą oczywistą, niemniej jednak sugeruję przed ewentualną publikacją doktoratu dokładnie przejrzeć pracę i uzupełnić braki literaturowe;

- graficzne przedstawienie ewolucji reżimów politycznych – tzn. jakie instytucje i kompetencje ewoluowały w jakim kierunku oraz jakie zasady, normy, czy procedury decyzyjne były wprowadzane byłoby ogromnym wzmocnieniem pracy;

- w pracy pojawiają się kolokwializmy np. „FRELIMO nie tracił rezonu” (s. 141)

- W RPA działała Komisja Prawdy i Pojednania a nie jak napisał Autor komisja pokoju i pojednania (s. 145);

- struktura podrozdziału 2.6 nie odpowiada jego tytułowi – skoro Autor chce omawiać sytuację ekonomiczną Mozambiku w okresie walki o niepodległość i wojny domowej, dlaczego wyróżnia część zatytułowaną „ekonomia kolonialna”?

- nie rozumiem zdania „Wskaźnikiem, który uległ poprawie był głos i odpowiedzialność” (s.133). Wyczuwam intuicję Autora, ale nawet jeśli moja intuicja jest poprawna to jest to duży skrót myślowy;

-jak wzmiankowano powyżej, w odniesieniu od innych danych, również tabele ze stron 144-145 można przenieść do załączników, bez straty dla klarowności tekstu;

- zamiast stosowanego w pracy zwrotu „najmniej rozwinięte państwo”, proponuję – słabo rozwinięte państwo, lub państwo słabo rozwinięte;

- rysunek 12 (s. 158) jest nieczytelny;

- nie jestem zrozumiiałym co Autor ma na myśli pisząc – „W kontekście suwerenności w roku 1994 doszło do zmiany” (s. 160)? Czy chodzi o ograniczenia zmiany suwerenności Mozambiku? Suwerenność gospodarczą państwa – gdyż jej jest poświęcony paragraf? Czy po prostu zwrot suwerenność jest w tym zdaniu synonimem niepodległego bytu Mozambiku?

- zamiast błędnego określenia „sądy szczegółowe” (s. 163) powinno być sądy szczególne;

- rysunek 13 (s. 165) jest nieczytelny;

- określenie „RENAMO ograniczał swój elektorat” (s. 165) powinno być zmienione na najbardziej politologiczne;

- zwrot patronat (s. 167) jest użyty błędnie – zamiast tego zwrotu powinien być patronaż;

- w kilku miejscach Autor pisze o „państwach afrykańskich” (np. s. 182), choć chyba w kontekście pracy zasadniej byłoby używać zwrotu państwa subsaharyjskie;

- próg ubóstwa przyjęty przez Autora za Bankiem Światowym to 1,9 \$ dziennie, tymczasem w kilku miejscach pojawia się równocześnie określenie „poniżej dwóch dolarów” (np. 213), w tym kontekście warto byłoby się również pokusić o refleksję na temat parytetu siły nabywczej;



- Autor wymienił wśród problemów społecznych i sposobów „radzenia” sobie z nimi m.in. dostępność sanitariatów, czy epidemię HIV/AIDS. Zgadza się, że choroby brudnych rąk są niezwykle ważne i niedoceniane w dyskursie dotyczącym problemów współczesnej Afryki Subsaharyjskiej – niemniej biorąc pod uwagę czas powstania dysertacji, zasadnym wydawałoby się porównanie strategii i skuteczności obu państw w walce z epidemią Sars Cov-2 i jakie niedostatki zostały ujawnione podczas pandemii.

### **III Konkluzja**

Wybrana tematyka rozprawy doktorskiej jest bez wątpienia unikatowa na gruncie polskiej afrykanistyki. Opracowanie wskazujące na trajektorie rozwojowe Angoli i Mozambiku jest potrzebne, gdyż w krajowym dyskursie nie ma wielu punktów referencyjnych pozwalających prowadzić badania porównawcze na temat państw Afryki Subsaharyjskiej. Wybrany przez magistra Łuksza Żądło temat jest niewątpliwie interesujący i aktualny. Autor samodzielnie zebrał materiał faktograficzny, zaprezentował go i skonkludował. W znakomitej większości dysertacja napisana jest czytelnym językiem i wiadomo jaki jest kierunek wyводу Autora.

Praca, jak każda praca naukowa w naukach społecznych, nie jest pozbawiona mankamentów. Za główne braki pracy uznaje niesięgnięcie w większym zakresie do źródeł angolańskich i mozambickich poświęconych trajektoriom rozwojowym tych państw (nawet prasowych, sic!) oraz widoczny w wielu miejscach dysertacji eurocentryzm. Ponadto, sugerowanym przez recenzenta zabiegiem narracyjnym, który doprowadziłby do zmniejszenia objętości dysertacji i uczyniłby ją atrakcyjniejszą dla czytelnika byłoby przyjęcie narracji porównawczej – czyli nie osobne prezentowanie danych, procesów, czy wskaźników dla obu badanych państw, ale prezentowanie ich „równoległe” w perspektywie porównawczej.

Biorąc pod uwagę powyższe oraz aktywność magistra Łukasza Żądło podczas studiów doktoranckich, które przyjęły formułę referatów podczas konferencji naukowych, stażu badawczego na Uniwersytecie w Porto, fakt że dyskutował i prezentował swoje ustalenia ze środowiskiem akademickim, uznaję, że pomimo wskazanych w recenzji mankamentów:

1. Autor wykazał się wiedzą teoretyczną, która znalazła odzwierciedlenie w modelu państwa Barrego Buzna.
2. Postawiony przez Autora problem badawczy jest problemem oryginalnym na gruncie polskim.

Tym samym przedłożona do recenzji rozprawa doktorska, zarówno pod względem merytorycznym, jak i formalnym spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim. **Wnioskuje za przyjęciem rozprawy doktorskiej magistra Łukasza Żądło i dopuszczeniem go do publicznej obrony doktorskiej.**



dr hab. Andrzej Polus, prof. UW.